

Erkinoy Davletbayevna Sapparbayeva

Navoiy davlat konchilik va texnologiya universiteti
ijtimoiy gumanitar fanlari va jismoniy tarbiya
kafedrası assistenti

erkinoydavarbayeva03@gmail.com

O'RTA OSIYODA KOLLEKTIVLASHTIRISHGA QARSHI OMMAVIY CHIQISHLAR TARIXI (1930-YILLAR MANBALARI ASOSIDA)

Annotatsiya. Ushbu maqola 1930-yillarda O'zbekiston va butun O'rta Osiyo hududida yuz bergan kollektivlashtirish siyosatiga qarshi ommaviy chiqishlarni arxiv manbalari va ilmiy adabiyotlar asosida tahlil qilishga bag'ishlangan. Sovet hokimiyatining agrar siyosati, xususan dehqon xo'jaliklarini majburiy tarzda kolxozlarga birlashtirilishi, an'anaviy xo'jalik yuritish shakllarining tugatilishi, xususiy mulklarning musodara qilinishi, soliqlar va boshqa majburiy to'lovlarning ko'payishi hamda bolshvikcha ma'muriy bosimlarning kuchayishi mahalliy aholining keng ko'lamlil noroziliklarga sabab bo'ldi.

Arxiv hujjatlarida keltirilgan statistik ma'lumotlar bu noroziliklarning ko'lami kengligi va ishtirokchilar sonining ko'pligini ko'rsatadi. Masalan, 1930-yil fevral-mart oylarida faqatgina O'zbekiston SSRda 95 ta norozilik chiqishlari qayd etilib, ularda norozilik kayfiyatidagi mahalliy aholidan 40 mingdan ortiq kishi qatnashgan. Ayniqsa, Jalolobod, Andijon, Zarafshon, Bag'dod, G'ijduvon va Buvayda tumanlarida yuz bergan ikki tomonlama to'qnashuvlarning tubida xalqning ijtimoiy, iqtisodiy va diniy-ma'naviy hayoti keskin o'zgarishlarning sodir bo'lganini ko'rsatadi. Norozilik namoyishlarida ayollarning faol ishtiroki, ularning diniy muassasa vakillari va mahalliy boylarni ozod qilish talablari, shuningdek, jamoa xo'jaliklariga zo'rlik yozishga qarshilik ko'rsatish kabi omillar voqealarning keng ijtimoiy qamrovini namoyon etadi.

Tadqiqotda ushbu jarayonlarning asosiy sabablari sifatida iqtisodiy adolatsizlik, ijtimoiy tabaqalanish, diniy qadriyatlarining poymol qilinishi hamda sovet hokimiyatining repressiv siyosati yotganligi ilmiy nuqtai nazardan tahlil qilingan. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, kollektivlashtirish siyosati O'rta Osiyoda nafaqat agrar sohani qayta tashkil etish jarayonini, balki jamiyat hayotining barcha jabhalarini qamrab olgan keng ko'lamlil ijtimoiy muammolarga olib kelgan. Maqola sovet davri tarixining eng muhim muammoli sahifalarini yoritib berish bilan birga, xalqning o'z iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy qadriyatlarini asrab-avaylash uchun olib borgan kurashini ilmiy asosda yoritish imkonini beradi.

Kalit so'zlar: O'rta Osiyo, kollektivlashtirish, norozilik, ommaviy chiqish, qishloq xo'jaligi, sovet siyosati, repressiya.

HISTORY OF MASS PROTESTS AGAINST COLLECTIVIZATION IN CENTRAL ASIA. (BASED ON SOURCES FROM THE 1930S)

Abstract. The article is devoted to the analysis of mass protests against the policy of collectivization that took place in Uzbekistan and throughout Central Asia in the 1930s, based on archival sources and scientific literature. The agrarian policy of the Soviet government, in particular, the forced unification of peasant farms into collective farms, the liquidation of traditional forms of management, the confiscation of private property, the increase in taxes and other mandatory payments, as well as the strengthening of Bolshevik administrative pressure, caused mass protests among the local population.

Statistical data presented in archival documents indicate the scale of these protests and the large number of their participants. For example, in February-March 1930 alone, 95 protests were recorded in the Uzbek SSR, in which more than 40 thousand people from among the local population who were in a state of discontent took part. In particular, the bilateral conflicts that occurred in the Jalal-Abad, Andijan, Zarafshan, Baghdad, Gijduvan and Buveida districts indicate

- 26 *fundamental changes in the social, economic and religious-spiritual life of the people. The active participation of women in the protests, their demands for the release of representatives of religious institutions and local wealthy people, as well as resistance to forced registration in collective farms, demonstrate the broad social scale of the events. The study analyzes from a scientific point of view that the main causes of these processes were economic injustice, social stratification, violation of religious values and the repressive policy of the Soviet government. The results of the study show that the collectivization policy led not only to the process of reorganization of the agricultural sector in Central Asia, but also to a wide range of social problems that covered all aspects of public life. The article, highlighting the most important problematic pages of Soviet history, provides a scientific basis for the people's struggle to preserve their economic, social and cultural values.*

Keywords: Central Asia, collectivization, protest, mass uprising, agriculture, Soviet policy, repression.

ИСТОРИЯ МАССОВЫХ ПРОТЕСТОВ ПРОТИВ КОЛЛЕКТИВИЗАЦИИ В СРЕДНЕЙ АЗИИ. (ПО ИСТОЧНИКАМ 1930-Х ГОДОВ)

Аннотация. *Статья посвящена анализу массовых протестов против политики коллективизации, имевших место в Узбекистане и по всей Средней Азии в 1930-е годы, на основе архивных источников и научной литературы. Аграрная политика советской власти, в частности, насильственное объединение крестьянских хозяйств в колхозы, ликвидация традиционных форм хозяйствования, конфискация частной собственности, повышение налогов и других обязательных платежей, а также усиление большевистского административного давления, вызвали массовые протесты среди местного населения. Статистические данные, представленные в архивных документах, свидетельствуют о масштабах этих протестов и многочисленности их участников. Например, только в феврале-марте 1930 года в Узбекской ССР было зафиксировано 95 протестов, в которых приняли участие более 40 тысяч человек из числа местного населения, находившихся в состоянии недовольства. В частности, двусторонние конфликты, произошедшие в Джалал-Абадском, Андижанском, Зарафшанском, Багдадском, Гиждуванском и Бувейдинском районах, свидетельствуют о кардинальных изменениях в социальной, экономической и религиозно-духовной жизни народа. Активное участие женщин в протестах, их требования освобождения представителей религиозных учреждений и местных богатых людей, а также сопротивление принудительной регистрации в колхозах, демонстрируют широкий социальный масштаб событий. В исследовании с научной точки зрения проанализировано, что основными причинами этих процессов были экономическая несправедливость, социальное расслоение, нарушение религиозных ценностей и репрессивная политика советской власти. Результаты исследования показывают, что политика коллективизации привела не только к процессу реорганизации аграрного сектора в Средней Азии, но и к широкому спектру социальных проблем, охвативших все аспекты общественной жизни. Статья, освещающая важнейшие проблемные страницы советской истории, даёт научную основу для борьбы народа за сохранение своих экономических, социальных и культурных ценностей.*

Ключевые слова: *Средняя Азия, коллективизация, протест, массовое восстание, сельское хозяйство, советская политика, репрессии.*

Tadqiqotning nazariy-metodologik asosi. Ushbu tadqiqotda nazariy asos sifatida modernizatsiya nazariyasi, sinfiy kurash konsepsiyasi va ijtimoiy harakatlar nazariyasidan foydalanildi. Modernizatsiya nazariyasiga ko'ra, sovet hokimiyati kollektivlashtirish siyosatini O'rta Osiyo jamiyatini tezkor ravishda "modern" (sotsialistik) xo'jalik shakliga o'tkazish vositasi sifatida qaragan. Ammo bu jarayon mahalliy an'anaviy xo'jalik yuritish usullari va diniy-ma'naviy qadriyatlar bilan keskin to'qnashdi, natijada keng ko'lamli ijtimoiy qarshiliklarga sabab bo'ldi.

Metodologik jihatdan tadqiqotda bir necha ilmiy yondashuvlar uyg'un qo'llanildi. Jumladan, tarixiylik va xolislik prinsiplari asosan voqealar o'sha davr sharoitidan kelib chiqib tahlil qilindi, sovet davri targ'ibotidan xoli holda, arxiv hujjatlariga va zamonaviy tarixiy tahlillarga tayangan holda obyektiv baholashga harakat qilindi. Qiyosiy tarixiy tahlil metodi nuqtai nazaridan O'zbekiston va boshqa O'rta Osiyo respublikalaridagi norozilik chiqishlari o'zaro qiyoslab o'rganildi. Bu metod orqali Jalolobod, Andijon, Zarafshon va boshqa hududlardagi voqealarning umumiy sabablari hamda mahalliy o'ziga xosliklari aniqlandi. Struktura-funksional yondashuvdan foydalanib kollektivlashtirish siyosatining iqtisodiy, siyosiy va ma'naviy tuzilmalarni qanday o'zgartirgani, jamiyat hayotidagi funksional buzilishlarni qanday keltirib chiqargani tahlil qilindi. Ijtimoiy harakatlar nazariyasi asosida dehqonlarning kollektiv qarshilik shakllari ijtimoiy-huquqiy kurash sifatida ko'rildi va ayollarning siyosiy faolligi, diniy qadriyatlarni himoya qilish talablari, musodara va soliqlarga qarshi chiqishlar bu nazariy asosda "xalq ommasining pastdan yuqoriga qarab ijtimoiy mobilizatsiyasi" sifatida talqin qilindi.

Tarixiy manbashunoslik metodiga asoslanib tadqiqotda Rossiya Federatsiyasi Federal xavfsizlik xizmati markaziy arxivi va O'zbekiston Milliy Arxivi fondlarida saqlanayotgan hujjatlar asosida olib borildi va ushbu hujjatlarda voqealarga sovet hokimiyatining rasmiy talqinini, dehqonlarning real talablarini va hukumatning repressiv choralarini o'zida aks ettirgani empirik manba ekanligi asoslandi. Shuningdek, tarixshunoslik tahlili metodi qo'llanilib, sovet davri adabiyotlaridagi mafkuraviy talqinlar, mustaqillik davri olimlarining tanqidiy yondashuvlari hamda G'arb tarixchilari tadqiqotlari o'zaro solishtirildi va bu yondashuv masalaga turli paradigmalardan qarash imkonini berdi. Natijada, tadqiqotning nazariy-metodologik asosi ijtimoiy-siyosiy tarix, agrar munosabatlar tarixi va ommaviy ijtimoiy harakatlar nazariyasi kesishgan nuqtada shakllantirildi. Bu yondashuv kollektivlashtirish siyosatiga qarshi chiqishlarning ko'p qatlamli sabablari (iqtisodiy, ijtimoiy, siyosiy, madaniy-ma'naviy) va xilma-xil shakllarini (namoyishlar, qurolli to'qnashuvlar, ayollar faolligi, diniy qarshiliklar) ilmiy asosda tahlil qilish imkonini berdi.

Kirish. 1930-yillar boshida SSSRda amalga oshirilgan qishloq xo'jaligini kollektivlashtirish siyosati mamlakatning barcha mintaqalarida jiddiy ijtimoiy-siyosiy silkinishlarga sabab bo'ldi. Bu siyosatning asosiy maqsadi mayda dehqon xo'jaliklarini tugatib, ularni yirik kolxoz va sovxozlarga birlashtirish orqali davlat rejalashtirgan miqdorda don va xomashyo yetkazib berishni ta'minlashdan iborat edi. Shu tariqa davlat iqtisodiyotning agrar sohasini to'liq nazorat qilishga erishmoqchi bo'ldi. Biroq bunday majburiy siyosatning amalga oshirilishi dehqonlarning an'anaviy hayot tarziga, xo'jalik yuritish shakllariga hamda mahalliy ijtimoiy-madaniy qadriyatlarga bevosita zid keldi.

O'rta Osiyo respublikalari, xususan O'zbekiston, kollektivlashtirish jarayonining eng keskin kechgan hududlaridan biri bo'ldi. Chunki mintaqa Ittifoq uchun paxta xomashyosining asosiy yetkazib beruvchisi sifatida belgilangan va shu bois bu yerda kollektivlashtirish sur'atlari nihoyatda yuqori bo'ldi. 1929-1932-yillar oraligi'da xo'jaliklarning yarmidan ko'pi kolxozlarga birlashtirildi. Jumladan, 1929-yilda xo'jaliklarning atigi 2,5 foiz kolxozlarga birlashtirilgan bo'lsa [3, 12-19], 1931-yil oxiriga kelib bu ko'rsatkich 52 foiz ga yetdi [18]. 1932-yilning fevral oyiga kelganda O'zbekistonda deyarli 65–70 foiz xo'jaliklar kollektivlashtirilgan holda qayd etilgan [20]. Bu jarayon ko'pincha ma'muriy bosim, zo'rlik, mol-mulkni musodara qilish, soliqlarni oshirish va aholining siyosiy huquqlarini cheklash kabi usullar orqali amalga oshirildi.

Natijada O'zbekiston, Qirg'iziston, Turkmaniston va Tojikiston hududlarida yuzlab ommaviy norozilik harakatlari yuz berdi. Arxiv hujjatlarida qayd etilishicha, faqatgina 1930-yilning fevral–mart oylarida O'zbekistonda jami 95 ta ommaviy chiqish sodir bo'lgan bo'lib, ularda 40 mingdan ortiq kishi ishtirok etgan. Jalolobod, Andijon, Zarafshon, Bag'dod, Buvayda va boshqa tumanlardagi voqealar aholining iqtisodiy manfaatlarini himoya qilish, an'anaviy turmush tarzini saqlab qolish va zo'ravonlik siyosatiga qarshi turishga qaratilganini ko'rsatadi.

Ushbu maqolada mazkur voqealar ilmiy tahlil qilinib, ularning sabablari, shakllari va oqibatlari arxiv hujjatlari hamda tarixiy adabiyotlar asosida ko'rib chiqiladi. Shuningdek, norozilik harakatlarining o'ziga xos xususiyatlari – ayollarning faol ishtiroki, diniy qadriyatlarning

- 28 himoyasi, siyosiy tashkilotchilik unsurlari va sovet hukumatining repressiv munosabati alohida yoritiladi. Mazkur masalani o'rganish sovet davri ijtimoiy-siyosiy tarixini, xususan dehqonlarning ijtimoiy norozilik mexanizmlarini anglash uchun muhim ahamiyat kasb etadi.

Adabiyotlar tahlili. O'rta Osiyoda kollektivlashtirish siyosati va unga qarshi yuz bergan ommaviy chiqishlar masalasi tarixshunoslikda keng o'rganilgan bo'lib, turli davrlarda yozilgan tadqiqotlarda masalaga turlicha yondashuvlar kuzatiladi. Shu sababli ushbu mavzuning moniyatini ochish va ilmiy jihatdan yetarlicha xulosalarga ega bo'lish maqsadida adabiyotlarni to'rt davrga bo'lib tahlil etishni maqsadga muvofiq deb topdik. Avvalo, sovet davri tarixshunosligiga murojaat etib, 1930–1980-yillarda chop etilgan asarlarda kollektivlashtirish masalasiga tarixchilarning munosabatlarini o'rganishga harakat qildik. Ushbu davr adabiyotlarida kollektivlashtirish siyosatiga munosabat asosan ijobiy talqin qilingan bo'lib, rasmiy sovet tarixiy nashrlarida kollektivlashtirish jarayoni “dehqonlarni iqtisodiy jihatdan yuksaltirish va ularni ilg'or ijtimoiy-siyosiy hayotga jalb etish” sifatida ko'rsatilgan [21,25]. Masalan, O'zbekiston SSR tarixi asarida kollektivlashtirish jarayoni “sotsialistik qishloq xo'jaligini barpo etishdagi buyuk g'alaba” sifatida talqin qilin bo'lsa, Pankratovning fikrlarida kollektivlashtirish siyosati dehqonlarni “sinfi yuksalish bosqichiga olib chiqdi” deb baholangan. Qolaversa, O'.Mavlonov sovetlarning kollektivlashtirish siyosatini “O'zbek dehqonining madaniy-ma'naviy rivojlanishida burilish nuqtasi” sifatida tasvirlangan bo'lsa [24], A.Kamalovning monografiyada kollektivlashtirishning og'ir ijtimoiy-iqtisodiy oqibatlari ko'rib chiqilmasdan, aksincha uning “iqtisodiy yutuqlari” yuqori baholanib, xalqimizning feodal tartibotlar ustidan qozongan g'alaba sifatida talqin etilgan[23]. Umuman bu davr adabiyotlarida mahalliy aholi tomonidan amalga oshirilgan norozilik harakatlari “reaksion kuchlarning qarshiligi”, “sinfdushmanlar fitnasi” yoki “banditizm” sifatida izohlanib, voqealarning tub mohiyati obyektiv baholanmagan.

Mustaqillik yillarida sovet davri tarixini tadqiq etishda yangicha metodologiya ish olib borildi va voqealarni obyektiv qayta ko'rib chiqish jarayoni boshlandi. Avvalgi sovet tarixshunosligida kollektivlashtirish siyosati asosan “sotsializmning buyuk yutug'i” sifatida talqin qilingan bo'lsa, endilikda u zo'ravonlik, iqtisodiy izdan chiqarish va ijtimoiy-siyosiy repressiyalar manbai sifatida o'rganila boshladi [16,17,19,20].

Tarixchi olim Hamid Ziyayev o'zining tadqiqotlarida kollektivlashtirish jarayonining mohiyati arxiv manbalariga asosan keng tahlil qilib, XX asrning 30-yillarida yuzaga kelgan iqtisodiy inqirozlarning asosiy sabablari sifatida dehqon xo'jaliklarining majburiy kollektivlashtirilishi, mol-mulkning musodara qilinishi va aholining ko'chirilishi ko'rsatadi. Shuningdek, u kollektivlashtirishni “qishloq aholisining ijtimoiy noroziligi va sovet davlatining repressiv siyosati bilan bevosita bog'liq jarayon” sifatida baholaydi. Q.Rajabov o'zining tadqiqotlarida ham kollektivlashtirishning og'ir oqibatlari batafsil yoritilgan. Muallif kolxozlashtirish nafaqat iqtisodiy tizimni, balki o'zbek dehqonining an'anaviy turmush tarzini, oilaviy-maishiy hayotini ham izdan chiqarganini ta'kidlaydi. Ayniqsa, u o'z izlanishlarida ayollar va dindorlarning norozilik harakatlaridagi faol ishtiroki, diniy qadriyatlarining kamsitilishi masalalarini manbalar asosida alohida tahlil qilingan. Bundan tashqari, H.Toshboev, A.Xasanov va O.Ergashevlarning so'nggi yillarda e'lon qilingan maqolalar va monografiyalarida kollektivlashtirish siyosatiga qarshi kurashni milliy tarixiy jarayon sifatida, shuningdek, noroziliklarning o'ziga xos mahalliy xususiyatlari bilan uyg'unlikda o'rganishga katta e'tibor bergan. Ularning tadqiqotlarida arxiv hujjatlari, xotiralar va zamonaviy tarixiy tahlil usullari asosida kollektivlashtirishning iqtisodiy ta'siridan tashqari, bu jarayonlarning xalqimiz taqdiriga ko'rsatgan ma'naviy-madaniy ta'sirini o'rganishga katta e'tibor qaratmoqdalar. Umuman olganda, mustaqillik davri tarixshunosligida kollektivlashtirish masalasi avvalgi mafkuraviy talqinlardan xoli, tanqidiy va ob'ektiv yondashuv asosida qayta yoritilmoqda. Bu davr tadqiqotlari orqali kollektivlashtirishning nafaqat iqtisodiy, balki siyosiy, ijtimoiy va madaniy oqibatlari ham chuqur ilmiy tahlil qilingan.

G'arb olimlari 1930-yillardagi kollektivlashtirish siyosatini SSSR tarixidagi eng dramatik va ko'p qirrali jarayonlardan biri sifatida tahlil qildilar va bu yo'nalishdagi tadqiqotlarda jarayonning iqtisodiy mohiyati bilan bir qatorda, uning ijtimoiy, siyosiy va madaniy oqibatlari ham

keng yoritdilar. Jumladan, Moshe Lewinning tadqiqotlarda kollektivlashtirishning iqtisodiy oqibatlari tahlil qilinib, kollektivlashtirish sovet iqtisodiyoti uchun zarur bo'lgan industrializatsiya resurslarini yaratishga xizmat qilgan. Ammo bu jarayonning narxi nihoyatda og'ir bo'lib, qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishi izdan chiqqan, oziq-ovqat taqchilligi kuchaygan va dehqonlarning hayot darajasi keskin pasayib ketgan degan asosli fikrni ilgari surgan. Lewin bu siyosatni "iqtisodiy modernizatsiya nomi ostida amalga oshirilgan ijtimoiy falokat" sifatida baholagan va uning tarixiy asoslarini ilmiy jihatdan asoslab bergan [14].

Robert Conquestning sovet davri kollektivlashtirilishiga oid asarida jamoalashtirish jarayonlarini "sovet iqtisodiy siyosatining eng fojiali ijtimoiy tajribasi" sifatida baholagan va u ocharchilik, deportatsiya va repressiyalarni asosiy oqibat sifatida ko'rsatib, bu jarayonning insoniy qadr-qimmatni poymol qilgan jarayon ekanligini ta'kidlagan. Conquestning talqinida kollektivlashtirish siyosati nafaqat dehqonlarni iqtisodiy jihatdan majburiy bo'ysundirish, balki jamiyatni dahshatga solish orqali nazorat qilishning ham vositasida namoyon bo'lganligini asoslab bergan [11]. Sheila Fitzpatrick asarlarida kollektivlashtirish jarayoni "tirik qolish strategiyalari" nuqtai nazaridan ko'rib chiqiladi va sovet dehqonlarining kollektivlashtirish sharoitida omon qolish uchun moslashuvchan yo'llarni tanlashga majbur bo'lganligini ta'kidlanadi. U kollektivlashtirish siyosatini faqat repressiya va zo'rlik emas, balki ma'lum darajada ijtimoiy transformatsiya jarayoni sifatida ham baholab, u noroziliklarning keng ko'lamini va dehqonlarning passiv-aktiv qarshiliklarini ilmiy asosda ko'rsatib beradi [13].

Lynne Violaning tadqiqotlarida kollektivlashtirish davridagi dehqonlar qarshiliklari keng yoritilgan bo'lib, u arxiv hujjatlariga asoslangan holda sovet hokimiyatining kollektivlashtirishni amalga oshirishda duch kelgan asosiy muammosi sifatida keng miqyosdagi noroziliklar ekanligini ko'rsatadi. U qarshiliklarni "o'zini himoya qilishning ijtimoiy shakli" sifatida baholab, bu jarayonni "pastdan yuqoriga" bo'lgan kurash sifatida talqin qiladi [18]. Terry Martinning asarida kollektivlashtirish milliy siyosat bilan uzviy bog'liq holda tahlil qilinib, bu jarayon O'rta Osiyo respublikalari misolida nafaqat iqtisodiy modernizatsiya, balki milliy va madaniy qarama-qarshiliklarning kuchayishiga olib kelgan degan fikrga keladi [15]. Xullas, G'arb olimlarining turli qarashlari kollektivlashtirish masalasini faqat bir tomonlama emas, balki kompleks yondashuv orqali o'rganishga imkon beradi. Masalan, Conquest bu jarayonni ijtimoiy fojea sifatida ko'rsa, Martin milliy va etnik o'lchamni alohida ta'kidlaydi, Viola va Fitzpatrick dehqonlarning qarshiliklarini va ularning "tirik qolish strategiyalari"ni ilmiy asosda ochib beradi. Lewin kollektivlashtirish jarayonini tushuntirar ekan, noroziliklarda iqtisodiy oqibatlarni markazga qo'yadi. Bu turli talqinlar O'rta Osiyo tarixshunosligi uchun ayniqsa ahamiyatli bo'lib, ular kollektivlashtirish siyosatining ko'p qirrali oqibatlarini solishtirma-tarixiy tahlil qilishga yordam beradi.

1930-yillarda O'rta Osiyoda yuz bergan kollektivlashtirishga qarshi harakatlarni ilmiy asosda tadqiq etishda arxiv hujjatlari eng muhim manbalar sirasiga kiradi. Xususan, Rossiya Federatsiyasi Federal Xavfsizlik Xizmatining markaziy arxivi va O'zbekiston Respublikasi Markaziy davlat arxivi fondlarida saqlanayotgan "Birlashgan davlat siyosiy boshqarmasi" (OGPU) hamda "Ichki ishlar xalq komissarligi" (NKVD)ning xizmat yozishmalari, maxfiy xatlar va ma'lumotnomalari tadqiqot uchun noyob manba bo'lib xizmat qiladi. Masalan, Rossiya Federatsiyasi Federal Xavfsizlik Xizmatining markaziy arxivida o'sha davrdagi OGPU maxsus hisobotlari bo'lib, unda qishloq hududlarida kuzatilgan noroziliklarning miqyosi, ishtirokchilar soni, qo'llanilgan usullar va sovet hokimiyati tomonidan ularga berilgan siyosiy-huquqiy baholar aniq ko'rsatilgan. Ushbu materiallarda dehqonlarning kollektivlashtirishga qarshi kurash shakllari (kolxozlardan chiqib ketish, chorva va urug'larni yashirish, vakillarni haydab yuborish, ochiq qo'zg'olonlar) batafsil qayd etilgan [7]. Shuningdek, NKVDning maxfiy ma'lumotlarida har bir voqea "kontrinqilobiy chiqish", "banditlar harakati" yoki "sinfiy dushmanlarning fitnasi" sifatida talqin etilganini ko'ramiz. Bu esa sovet davlati mafkuraviy yondashuvini ochib beradi: dehqonlarning ijtimoiy-iqtisodiy noroziligi emas, balki ularning siyosiy jihatdan "dushman kuchlar" sifatida baholanganligi yaqqol ko'zga tashlanadi [8, 9].

O'zbekiston Milliy Arxivida (O'zMA) qishloq xo'jaligi, partiya va ichki ishlar organlariga tegishli fondlarda kollektivlashtirish jarayonida yuzaga kelgan qarshiliklar, soliq siyosati, musodara qilingan mol-mulk va ularning taqdiri haqida boy hujjatlar saqlanadi. Xususan, Zarafshon, Farg'ona va Qashqadaryo okruglariga oid ma'lumotlarda qisqa muddatda xo'jaliklarning 50–60 foizi majburiy tarzda kolxozlarga birlashtirilgani, bu esa mahalliy aholi orasida keng ko'lamli noroziliklarga sabab bo'lgani qayd etilgan [1, 2, 3, 4, 5]. Bu hujjatlarning tarixiy ahamiyati shundaki, ular voqealarning rasmiy sovet tarixshunosligida berilgan biryoqlama talqinidan farqli ravishda, jamiyatdagi real kayfiyatlar, qarshiliklarning ildizlari va hukumatning repressiv mexanizmlari haqida aniq daliliy asoslarni taqdim etadi. Shu sababli, mazkur arxiv manbalari kollektivlashtirish davri tarixini qayta talqin etishda, sovet modernizatsiyasi jarayonining asl mohiyatini ochib berishda birlamchi va ishonchli manba sifatida alohida o'rin tutadi. Xullas, sovet davri tadqiqotlarida kollektivlashtirish biryoqlama va targ'ibot ruhida yoritilgan bo'lsa, mustaqillik davrida esa olimlar ushbu siyosatni tanqidiy ruhda tahlil qilishga katta urg'u berdilar. Xorijiy tarixshunoslik esa masalani kengroq – sovet iqtisodiy siyosati va inson huquqlari buzilishi kontekstida ko'rib chiqdilar va nisbatan adolatli baho berdilar deb hisoblaymiz.

Asosiy qism. Mazkur mavzuning dolzarbligida, avvalo, kollektivlashtirish siyosatining nafaqat iqtisodiy ta'siri, balkim chuqur ijtimoiy-siyosiy oqibatlari ham namoyon bo'ladi. O'rta Osiyoda amalga oshirilgan jamoalashtirish siyosati dehqonlarning an'anaviy xo'jalik yuritish usullarini butunlay izdan chiqarib, mahalliy aholining hayot tarzini tubdan o'zgartirdi va ijtimoiy noroziliklarning keng ko'lamda yuzaga chiqishiga turtki bo'ldi.

O'zbekiston tarixida mazkur davr dehqonlarning davlat tomonidan joriy etilgan majburiy iqtisodiy siyosatlarga qarshi kurashi va xalq ommasining ijtimoiy-huquqiy ehtiyojlarini ifodalovchi norozilik harakatlari bilan ajralib turadi. Ayniqsa, arxiv hujjatlarida qayd etilgan ommaviy chiqishlar xalqning ijtimoiy faolligi va o'z manfaatlarini himoya qilishga bo'lgan intilishining tarixiy dalili hisoblanadi. Shu nuqtai nazardan, kollektivlashtirish davridagi qarshilik harakatlarini o'rganish o'zbek xalqining ijtimoiy-siyosiy ongidagi o'zgarishlarni va turmush tarzini shakllantirgan jarayonlarni tahlil qilishda beqiyos ahamiyat kasb etadi.

Bundan tashqari, kollektivlashtirish jarayonida sodir bo'lgan voqealar sovet davlatining repressiv mexanizmlarini anglash uchun ham ahamiyatlidir. Sobiq ittifoqning majburlov organlari hisoblangan OGPU va NKVD hujjatlarida qayd etilganidek, oddiy dehqonlarning ommaviy chiqishlari ko'pincha "kontrinqilobiy harakatlar" yoki "banditizm" sifatida talqin qilingan va ular qattiq kuch ishlatish yo'li bilan bostirilgan. Bu esa sovet davlati siyosiy tizimining mohiyatini, ya'ni iqtisodiy maqsadlarni amalga oshirishda repressiya va zo'ravonlikni asosiy qurol sifatida qo'llaganini ko'rsatadi.

Mazkur mavzuning dolzarbligi yana shundaki, kollektivlashtirish siyosati natijasida yuz bergan noroziliklar bugungi kunda ham milliy tarixshunoslikda muhim ilmiy bahs-munozaralarga sabab bo'lib kelmoqda. Mustaqillikdan keyin chop etilgan asarlarda bu voqealarning tarixiy mohiyati qayta ko'rib chiqilib, xalqning huquqiy va iqtisodiy manfaatlari uchun olib borgan kurashi sifatida baholanishi bu masalaning tadqiqot doirasida dolzarbligini yanada oshirmoqda. Shunday qilib, kollektivlashtirishga qarshi harakatlarni o'rganish nafaqat sovet davri agrar siyosatini, balki xalqning unga nisbatan munosabatini, ijtimoiy ongini, norozilik shakllarini ham yoritib berish imkonini beradi. Shu jihatdan ushbu mavzuni ilmiy tadqiq etish O'zbekiston tarixshunosligida ham, sovet davri agrar siyosatining umumiy konsepsiyasini qayta baholashda ham o'ta muhimdir.

O'rta Osiyoda kollektivlashtirish siyosatining asosiy sabab va omillari quyidagilardan iborat. Birinchidan, bolsheviklar O'rta Osiyo, ayniqsa O'zbekiston, SSSR uchun strategik paxta xomashyo bazasi sifatida belgilab, XX asrning 20–30-yillarida mamlakatni industrializatsiya qilishni asosiy maqsad qilib qo'ydi. Mamlakatni industrializatsiya qilish uchun zarur bo'lgan valyuta paxta xom-ashyosining evaziga amalga oshirilishi zarur edi. Qolaversa, mamlakatning oziq-ovqat mustaqilligi va to'laqonli xomashyo resurslariga ega bo'lish nihoyatda zarur edi. Shu sababli kollektivlashtirish siyosati O'rta Osiyoda birinchi navbatda paxtachilikni markazlashtirish va davlat monopoliyasini mustahkamlashga xizmat qildi. Mustaqil dehqon

xo'jaliklari bu siyosatga mos kelmaganligi uchun ular kolxoz va sovxoz tizimiga majburan birlashtirildi [20]. Ikkinchidan, kollektivlashtirish O'rta Osiyoda sovet hokimiyatini mustahkamlashning muhim vositasi sifatida ko'rib, mintaqada davom etayotgan basmachilik harakatlari, diniy-ijtimoiy qarshilik va an'anaviy mahalliy elitalarning ta'sirini pasaytirishga xizmat qilar edi. Sovet elitasi uchun kollektivlashtirish siyosati nafaqat iqtisodiy, balki siyosiy nazorat va ijtimoiy transformatsiyaning asosiy mexanizmi sifatida ko'rib, asosiy moddiy ne'mat yaratuvchi kuch hisoblangan dehqonlarni kolxozlarga birlashtirish orqali ularning turmush tarzi, ishlab chiqarish faoliyati va ijtimoiy munosabatlari to'liq nazorat ostiga olinishi ko'zga tutilgan edi [18]. Uchinchidan, O'rta Osiyoda dehqonlarning ko'pchiligi mayda tovar ishlab chiqaruvchilar bo'lib, ular asrlar davomida shakllangan an'anaviy xo'jalik yuritish shakllarini saqlab qolgan edi. Bu munosabatlarni sovet hokimiyati uchun "an'anaviy" ijtimoiy qatlamni "sinfiy dushman" sifatida baholadi va ularni bo'ysundirishni maqsad qildi. Ayniqsa, quloq deb e'lon qilingan o'rta va yirik dehqonlar tabaqasi sinfiy jihatdan yo'q qilinmas ekan ular uchun xavf yuqoriligicha saqlanib qolar edi. Bu jarayon orqali sovetlar bir tomondan ijtimoiy stratifikatsiyani yo'qotmoqchi bo'lsa, ikkinchi tomondan yangi sotsialistik dehqon sinfini shakllantirishni rejalashtirdi [11]. To'rtinchidan, kollektivlashtirish siyosati marksistik-lenincha nazariyaga tayangan holda olib borildi. Sovet mafkurasiga ko'ra, xususiy mulkka asoslangan xo'jalik yuritish usuli sotsializm qurilishiga zid bo'lib, uni yo'q qilish zarur edi. Shu sababli, O'rta Osiyodagi an'anaviy yer-mulk munosabatlari, diniy va urf-odatlariga asoslangan xo'jalik shakllari "orqaga tortuvchi kuch" sifatida baholandi. Mafkuraviy targ'ibotda kollektivlashtirish dehqonlarni "yangi hayot"ga olib kiruvchi, "savodsizlikdan va qoloqlikdan qutqaruvchi" jarayon sifatida talqin qilindi. Beshinchidan, O'rta Osiyo respublikalari sovet markazi uchun strategik geosiyosiy hudud bo'lib, bu yerda nafaqat iqtisodiy resurslar, balki siyosiy nazorat ham muhim hisoblangan. Qolaversa, markaz kollektivlashtirish orqali mintaqadagi milliy elitalarni iqtisodiy jihatdan zaiflashtirish va ularni siyosiy hokimiyatdan chetlashtirishga intildi. Bundan tashqari, kollektivlashtirish siyosati orqali mahalliy aholini ruslashtirish va sovetlashtirish jarayonini ham kuchaytirib, mahalliy aholining milliy o'zlikni unitishi bilan bog'liq jarayonni boshlab berdi [26].

1930-yillar boshida O'rta Osiyo respublikalari Sovet davlatining iqtisodiy siyosatida alohida strategik hudud sifatida qaraldi. Ayniqsa, O'zbekiston paxta xomashyosini yetishtiruvchi asosiy mintaq bo'lgani uchun kollektivlashtirish siyosati bu yerda keskin va tezkor usullar bilan amalga oshirildi. Arxiv hujjatlarida keltirilgan ma'lumotlarga ko'ra, faqatgina 1930-yilning fevral-mart oylarida O'zbekistonda 95 ta chiqish qayd etilgan bo'lib, ularda 40 mingdan ortiq kishi qatnashgan. Bu esa voqealarning oddiy mahalliy norozilik emas, balki keng ko'lamli ijtimoiy-siyosiy harakatga aylanganidan dalolat beradi. Qirg'iziston, Turkmaniston va Tojikiston hududlarida ham shunday holatlar kuzatildi. Masalan, Qirg'izistonda Jalolobod voqealari 1000 nafardan ortiq kishini birlashtirdi. Ularning talablari kolxozlarga majburlashni to'xtatish, qaytarib olingan urug'larni va mol-mulkni egalarga qaytarish, faol dehqonlarni hibsdan ozod qilish kabi ijtimoiy-iqtisodiy mazmunga ega edi. Bu esa noroziliklarning faqat "sinfiy kurash" bilan emas, balki xalqning kundalik hayoti va yashash sharoitlari bilan chambarchas bog'liq bo'lganini ko'rsatadi. O'rta osiyo aholisi kollektivlashtirishga qarshi keng ko'lamli norozilik harakatlarini olib borib, bolsheviklarning o'lkada yuratayotgan siyostlarining noinsoniy ekanligini ko'rsatib berishdi. Adabiyotlar tahlili va manbalar bergan ma'lumotlarga tayangan holda o'lkada XX asrning 30-yillarida sodir bo'lgan norozilik harakatlari va qarshiliklarning asosiy sabablari ko'p qirrali bo'lib, iqtisodiy, ijtimoiy-siyosiy hamda madaniy-ma'naviy omillar majmuasidan iborat.

1930-yillarda O'zbekiston SSRda mahalliy aholi tomonidan sodir etilgan norozilik va qarshiliklarning iqtisodiy sabablari sifatida, mintaqaning paxta xomashyosi yetishtirishning asosiy bazasiga aylantirish maqsadida kollektivlashtirish jarayonlari nihoyatda tezkor sur'atda amalga oshirilganligidir. Arxiv ma'lumotlariga ko'ra, faqatgina 1930-yilning o'zida O'zbekistondagi dehqon xo'jaliklarining 50–55 foizi majburan kolxozlarga birlashtirilib, bu jarayon ko'pincha xo'jaliklarni iqtisodiy asosdan mahrum qilish orqali amalga oshirildi: Xavast va Bog'dod tumanlarida amalga oshirilgan norozilik harakatlarining asosiy sababi ekin uchun ajratilgan urug'-navlarining musodara qilinishi bo'lgan [7]. Dehqonlarning ekin uchun saqlagan urug'lari

32 majburan kolxoz omborlariga topshirilishi ommaviy chiqishlarga sabab bo'lgani qayd etilgan. Zarafshon va Jizzax okruglarida chorvaning 70 foizgacha qismini davlat hisobiga olib qo'yish natijasida aholining iqtisodiy barqarorligi izdan chiqdi [20]. Soliq yukining oshirilishi, ya'ni "sinfiy soliq" deb atalgan majburiy to'lovlar natijasida, boy va o'rtahol dehqonlar deyarli barcha mulklaridan ajratildi. Statistik ma'lumotlarga ko'ra, 1930–1931-yillarda O'zbekistonda 8 mingdan ortiq xo'jalik "kulak xo'jaligi" deb topilib, mol-mulklari musodara qilingan [16]. Shunday qilib, kollektivlashtirish siyosati iqtisodiy asosda dehqonlarni qashshoqlikka mahkum qildi va ularning ommaviy noroziliklarga chiqishiga zamin yaratdi.

Norozilik harakatlarning ijtimoiy-siyosiy sabablariga sovetlarning o'lka xalqlariga nisbatan olib borgan huquqlardan mahrum etish, repressiyalar va zo'rvonlik siyosati sabab bo'lib xizmat qildi. Sovet hokimiyatining kollektivlashtirish siyosati ijtimoiy qatlamlar o'rtasidagi keskin ziddiyatlarni yuzaga chiqardi. Bu avvalo, boylar, dindorlar va boshqa "sinfiy dushman" deb e'lon qilingan guruhlar siyosiy va fuqarolik huquqlaridan butunlay mahrum qilindi. Ularning saylovlarda ovoz berish huquqidan chetlatilishi va davlat yordamidan mahrum bo'lishi keng noroziliklarga sabab bo'ldi. Masalan, 1930-yil 16-iyunda Farg'ona viloyatining Buvayda tumanida sodir bo'lgan ayollar namoyishida qamoqdagi boylarni ozod qilish va dindorlarning huquqlarini qaytarish kabi talablar qo'yilgan [4]. 1930–1931-yillarda O'zbekistondan 22 mingdan ortiq dehqonlar "sinfiy dushman" sifatida GULAG lagerlariga surgun qilinganligi bolsheviklarning repressive harakatlarining yaqqol namunasi sanaladi. Bolsheviklarning zo'rvonlik siyosatining yorqin namunasi sifatida 1930-yilning 6-martida Jalolobodda dehqonlar harakati voqealari paytida GPU tomonidan 24 nafar faol dehqon otib tashlanganligi va yuzlab odam hibsga olinganligini ko'rsatish o'rinli bo'lar edi [9]. Bu jarayonlar esa sovet davlatining mahalliy aholini siyosiy jihatdan bo'ysundirish va har qanday qarshilikni kuch bilan bostirishga asoslanganini ko'rsatadi.

Norozilik harakatlarining madaniy-ma'naviy sabablariga masjidlarining yopilishi, shariat normalarining bekor qilinishi va unga zid qonunchilikning amalga tadbqiq etilishi, shuningdek, paranjiga qarshi olib borilgan harakatlar sabab bo'lgan. Masalan, 1930-yil 23-martida O'sh okrugi Bozorqo'rg'on tumanida 18 ta masjid yopilgan va bu aholining keskin noroziligiga sabab bo'lgan. Sovet qonunchiligi asosida nikoh, meros, ayollarning ijtimoiy huquqlariga oid yangi qoidalar joriy etildi va shariat normalariga zid qonunlar bo'lib, bu qonunlar mahalliy urf-odatlar va diniy an'analar qarama-qarshi edi [2]. Shu sababli Zomin tumanida yashovchi Imam Nazarov boshchiligida dehqonlar noroziligi boshlanib, ular shariat asosida xo'jalik yuritishni davom ettirishni talab qilib chiqishgan [1]. Shu bois qarshiliklar diniy-ma'naviy jihatdan ham kuchli tus olib, faqat iqtisodiy emas, balki qadriyatlarni himoya qilish xarakteriga ega bo'ldi. Shunday qilib, kollektivlashtirishga qarshi noroziliklarning sabablari ko'p qatlamli bo'lib, ular iqtisodiy adolatsizlik, ijtimoiy huquqsizlik va madaniy qadriyatlarga tajovuzkorlikning o'zaro uyg'unlashuvi natijasida yuzaga kelgan. Bunday omillar uyg'unligi esa noroziliklarning ko'lamini kengaytirgan va ularni oddiy xo'jalik muammosidan siyosiy tushgacha bo'lgan ijtimoiy harakat darajasiga olib chiqqa olgan.

1930-yillarda O'rta Osiyoda yuz bergan noroziliklar quyidagi asosiy shakllarda namoyon bo'ldi:

1. Hukumat vakillari va kolxoz faollariga qarshi hujumlar.
2. Militsiya va GPU kuchlariga qarshi qurolli to'qnashuvlar.
3. Musodara va inventarizatsiyaga qarshi iqtisodiy chiqishlar.
4. Ayollarning siyosiy faolligi va tashabbuskorligi.

1930-yillarda O'rta Osiyoda kollektivlashtirish siyosatiga qarshi yuz bergan noroziliklarga sovet hokimiyatining munosabati keskin repressiv xarakterga ega bo'ldi. Markaziy hukumat va mahalliy OGPU (Davlat siyosiy boshqarmasi) organlari bu chiqishlarni iqtisodiy yoki ijtimoiy norozilik sifatida emas, balki "kontrinqilobiy bandit harakatlari", "sinfiy dushmanlarning fitnasi" va "quloq elementlarining qo'zg'oloni" sifatida baholashdi [7]. OGPU hisobotlarida dehqonlarning ommaviy noroziliklari "bandit guruhlarini"ning chiqishi sifatida talqin qilindi. Masalan: 1930-yil 8 martdagi Andijon voqealari bo'yicha hisobotda 500 kishilik olomon "sinfiy

dushmanlar" tomonidan uyushtirilgan kontrinqilobiy harakat sifatida qayd etilgan. Bundan tashqari, Buvayda va Qurghontepa voqealari esa "diniy-reaksiyon elementlar" va "ayollarni chalg'ituvchi ruhoniy kuchlar" fitnasi sifatida izohlangan [4]. Bunday talqin siyosiy maqsadga qaratilgan bo'lib, dehqonlarning ijtimoiy-iqtisodiy manfaatlarini emas, balki sinfiy kurashni oldinga surardi.

Ko'plab chiqishlarni bostirish uchun OGPU kuchlari yetarli bo'lmagani sababli Qizil Armiya bo'linmalari ham jalb qilingan. Jumladan, Jalolobod (Qirg'iziston) voqealarida 1000 kishilik olomonga qarshi Qizil Armiya chaqirilgan. Namangan va Andijon hududlarida 1930-yil mart oyida sodir bo'lgan noroziliklarni bostirish uchun harbiy qismlar qatnashgan, natijada 50 dan ortiq odam otib tashlangan, 400 nafardan ziyodi esa hibsga olingan. Bu faktlar sovet hukumatining qarshiliklarni siyosiy "qo'zg'olon" sifatida baholab, harbiy kuch vositasida bostirish siyosatini ko'rsatadi. Noroziliklardan keyin hibsga olinganlar odatda "siyosiy jinoyatchilar" sifatida maxsus uchliklar tomonidan tezkor tartibda hukm qilingan. 1930-yilning mart-aprel oylarida faqat Farg'ona vodiysida 600 dan ortiq odam OGPU qarorlari bilan qamoq jazosiga, 120 ga yaqini esa otuv jazoga hukm qilingan. Arxivdagi OGPU hujjatlarida qayd etilishicha, 1930–1933-yillar davomida O'zbekistonda "quloqlik" aybi bilan 25 mingdan ortiq kishi shaxsiy va siyosiy huquqlardan mahrum qilingan, 7 mingdan ortig'i esa turli muddatlarga qamalgan.

Quyidagi jadvalda 1930-yillarda O'rta Osiyoda kollektivlashtirish siyosatiga qarshi chiqishlar statistikasi, shakllari va sabablari ko'rsatib o'tilgan.

№	Ko'rsatkich	Ma'lumotlar
1	Statistik ma'lumotlar (1930-yil fevral–mart)	- O'zbekiston: 95 ta chiqish (12 570 – 30 143 kishi) - Qirg'iziston: 10 ta chiqish (350 – 6220 kishi) - Turkmaniston: 3 ta chiqish (300 – 500 kishi) - Tojikiston: 3 ta chiqish (700 kishi)
2	Ommaviy chiqishlarning shakllari	- Uy-joy va kolxoz faollarining uylari vayron qilindi (Xidirsha, Andijon) - Militsiyaga hujum qilindi, faol dehqonlar o'ldirildi (Jalolobod) - Inventarizatsiya va mol-mulk musodarasiga qarshilik (Bag'dod, Ul'yati) - dindorlar va boylarni ozod qilish, huquqlardan mahrum qilinganlarni qayta tiklash talabi (Buvayda, Kangalti)
3	Qarshilik sabablari	- Zo'ravonlik bilan kollektivlashtirish (50–55 % xo'jaliklar majburan kolxozlashtirilgan) - dindorlar va boylarga nisbatan repressiyalar - Soliqlarning oshirilishi, xotin-qizlar huquqlariga oid qonunlarning o'zgartirilishi - Mahalliy sharoit hisobga olinmagan markaziy qarorlar

Kollektivlashtirishga qarshi kurashning mahalliy aholiga keltirgan oqibatlari quyidagilarda namoyon bo'ladi. Avvalo, sovet hokimiyatining qatag'on va qatl etish siyosati bo'lib, qarshilik harakatlarida qatnashgan yuzlab dehqonlar "aksilinqilobchi" yoki "xalq dushmani" sifatida qatag'on qilindi. Minglab dehqon oilalari "kulak" yoki "aksilinqilobchi" sifatida belgilangan holda Qozog'iston, Sibir va Ural hududlariga surgun qilinib, mahalliy aholining demografik tarkibda katta o'zgarishlarga olib keldi. Mustaqil dehqon xo'jaliklari tugatilib, kolxoz va sovxoz tizimiga majburiy birlashtirildi. Natijada, an'anaviy ishlab chiqarish shakllari buzildi, mulkchilik munosabatlari tubdan o'zgardi. Majburan joriy etilgan paxta yetishtirish siyosati oziq-ovqat ekinlarining qisqarishiga, ocharchilik xavfining kuchayishiga olib keldi va 1931–1933-yillarda O'zbekistonda oziq-ovqat tanqisligi kuzatildi. Inventarizatsiya va musodara siyosati natijasida ko'plab oilalar chorva, uy-joy va boshqa tirikchilik manbaidan ayrildi.

Bundan tashqari Sovet hokimiyatiga nisbatan mahalliy aholining ishonchi keskin kamaydi. Bu jamiyatning siyosiy barqarorligini zaiflashtirdi. Ayollarning huquqlarini kengaytirish haqidagi

- 34 sovet qonunlari mahalliy ijtimoiy me'yorlar bilan to'qnashib, keskin qarama-qarshiliklarga sabab bo'ldi. Masjidlarning yopilishi va ulamolarning ta'qib qilinishi diniy hayotning cheklanishiga olib keldi. Kollektivlashtirish siyosati o'zbek dehqonining asrlar davomida shakllangan xo'jalik yuritish usullarini yo'qotdi. Mahalliy aholining iqtisodiy mustaqilligi va ijtimoiy o'zligini susaytirdi. Qamoqlar, surgunlar, ocharchilik xavfi jamiyatda qo'rquv va tushkunlik kayfiyatini kuchaytirdi. Sovetlashtirish va ruslashtirish siyosati natijasida mahalliy madaniyat va o'zlikning asta-sekin susayishi yuz berdi. Umuman olganda kollektivlashtirish siyosatiga qarshi kurash O'rta Osiyoda keng ijtimoiy-siyosiy oqibatlariga olib keldi. U nafaqat iqtisodiy tizimni, balki jamiyatning demografik, ijtimoiy va madaniy asoslarini ham izdan chiqardi. Qarshiliklar bostirilgan bo'lsa-da, ular mahalliy aholi xotirasida zo'ravonlik, mulkdan ayrilish va o'zligidan begonalashish ramzi sifatida saqlanib qoldi. Bu jarayon keyingi davrlarda ham sovet tizimiga nisbatan ichki norozilik ruhini yashirin tarzda davom ettirdi.

Xulosa. O'rta Osiyoda 1930-yillarda yuz bergan kollektivlashtirishga qarshi ommaviy chiqishlar sovet agrar siyosatining mahalliy sharoitlarga mutlaqo moslashmaganligi, zo'ravonlik va ma'muriy xatoliklar natijasida vujudga kelganini ko'rsatadi. Sovet hokimiyatining markazlashgan siyosati dehqon xo'jaliklarining an'anaviy shaklini, mahalliy ijtimoiy-iqtisodiy tizimni va qadriyatlarni hisobga olmadi. Natijada xalq, xususan dehqonlar, o'z mulki va huquqlarini himoya qilish uchun ommaviy noroziliklarga chiqdi. Bu jarayonlar o'z mohiyatida nafaqat iqtisodiy qarshilik, balki siyosiy-huquqiy ongning ifodasi sifatida ham tarixiy ahamiyat kasb etdi. Arxiv hujjatlari va tarixiy manbalar shuni ko'rsatadiki, kollektivlashtirishga qarshi harakatlar xalqning o'z iqtisodiy manfaatlarini saqlab qolishga intilishidan tashqari, ijtimoiy adolat, diniy qadriyatlar va mahalliy urf-odatlarini himoya qilish xarakteriga ega bo'lgan. Shu bilan birga, sovet hukumatining repressiv siyosati GPU va NKVD tomonidan amalga oshirilgan keng ko'lamlı hibslar, qurolli bo'linmalar orqali noroziliklarni bostirish sovet davlatining o'z iqtisodiy maqsadlariga erishishda kuch ishlatish va zo'rlikni asosiy vosita sifatida qo'llaganini yaqqol ko'rsatdi.

Mazkur voqealar SSSR tarixida muhim o'rin tutadi, chunki ular markaziy siyosat bilan milliy respublikalar ijtimoiy-siyosiy hayoti o'rtasidagi ziddiyatni yaqqol ochib berdi. Bu jarayonlar O'zbekiston tarixida xalq ommasining siyosiy faolligi, ijtimoiy norozilik shakllari va o'z manfaatlarini himoya qilishdagi qat'iyatini o'rganishda katta ilmiy ahamiyatga ega.

1930-yillardagi tajriba zamonaviy O'zbekiston agrar siyosati uchun bir qator saboqlarni beradi:

1. Mahalliy sharoitni hisobga olish zarurati. Agrar siyosatni ishlab chiqishda hududlarning tabiiy-iqlimiy, ijtimoiy va madaniy xususiyatlari e'tibordan chetda qolmasligi lozim. Sovet tajribasi shuni ko'rsatadiki, markazlashgan va majburiy siyosatlar ijtimoiy norozilikka olib keladi.
2. Dehqon manfaatlarini himoya qilish. Agrar islohotlar faqat yuqoridan turib emas, balki bevosita ishlab chiqaruvchi kuch, yani, dehqonlar manfaatları va mulk huquqlarini himoya qilgan holda amalga oshirilishi kerak.
3. Kooperativlashuvning ixtiyoriylik tamoyili. Sovet tajribasida majburiy kollektivlashtirish noroziliklarga sabab bo'lgan. Hozirgi davrda kooperativ xo'jaliklar va klaster tizimi faqat ixtiyoriylik asosida rivojlantirilsa, samarali natija beradi.
4. Innovatsion texnologiyalarni joriy qilish. Sovet davridagi eng katta muammo samaradorlikning pastligi bo'lgan. Bugungi O'zbekistonda esa agrar sohada raqamlashtirish, suv tejoychi texnologiyalar va agroinnovatsiyalarni keng tatbiq etish qishloq xo'jaligi barqarorligini ta'minlaydi.
5. Fermerlarning ijtimoiy-huquqiy erkinligini kafolatlash. 1930-yillardagi repressiyalar dehqonlarning iqtisodiy tashabbuslarini butunlay so'ndirdi. Bugungi kunda esa aksincha, fermerlar tashabbuskorligi qo'llab-quvvatlanishi, ularning davlat qarorlarida ishtiroki ta'minlanishi muhimdir.

Foydalangan manbalar ba adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston Milliy Arxivi, (O'zMA), R-837-fond, 1-ro'yxat, 58-yig'ma jild, 23–27-varoqlar.
2. O'zMA, R-837-fond, 1-ro'yxat, 63-yig'ma jild, 41–44-varoqlar.
3. O'zbekiston Milliy Arxivi. R-837-fond, 31-ro'yxat, 15-yig'ma jild. 12-19-varoq.
4. O'zMA, R-837-fond, 31-ro'yxat, 54-yig'ma jild, 17-19-varoqlar.
5. O'zMA R-2456-fond, 2-ro'yxat, 56-yig'ma jild, 77–83-varoqlar.
6. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Devoni Arxiv (O'zPDA), 1-fond, 23-ro'yxat, 45-yig'ma jild, 112–118-varoqlar.
7. Rossiya Federatsiyasi Federal xavfsizlik xizmati Markaziy arxivi. 2-fond, 8-ro'yxat, 3-yig'ma jild, 181–185-varoqlar.
8. Rossiya Davlat ijtimoiy-siyosiy tarix arxivi. 17-fond, 162-ro'yxat, 9-yig'ma jild, 45–52-varoqlar.
9. Rossiya Davlat ijtimoiy-siyosiy tarix arxivi. 62-fond, 2-ro'yxat, 2141-yig'ma jild, 77-varoqlar.
10. Abdurazakov, A. Sovet modernizatsiyasi va uning oqibatlari (O'rta Osiyo misolida). – Toshkent: Universitet, 2008. – B. 95–104.
11. Conquest, R. The Harvest of Sorrow: Soviet Collectivization and the Terror-Famine. – London: Hutchinson, 1986. – 412 p.
12. Ergashev O. Sovet davri qishloq xo'jalik siyosati va uning oqibatlari. – Toshkent: "Iqtisodiyot", 2018. – 298 b.
13. Fitzpatrick, S. Stalin's Peasants: Resistance and Survival in the Russian Village after Collectivization. – New York; Oxford: Oxford University Press, 1994. – 386 p.
14. Lewin, M. Russian Peasants and Soviet Power: A Study of Collectivization. – New York: W.W. Norton & Company, 1968. – 468 p.
15. Martin, T. The Affirmative Action Empire: Nations and Nationalism in the Soviet Union, 1923–1939. – Ithaca; London: Cornell University Press, 2001. – 496 p.